

Poezie a komentář

MICHAEL ŠPIRIT

Pojem „komentář“ představuje stejně divnou záhadu jako pojem „poezie“. Poezii nechám stranou, ale komentářem se zde budu zabývat ve dvou krocích, jejichž rozpracování mohu jen načrtnout, a v závěrečné tezi, s výhradou, že se pohybuji na pevnině komentáře k *básnickému* textu a v souvislostech české textologie a editologie.

V první části se pokusím odpovědět na otázku, co to je, o čem mluvíme, když v souvislosti s vědeckým vydáním používáme výraz „komentář“. V druhé zkusím ukázat, jakou výzvu představuje pro vydavatele – a komentátora – Holanovo dílo; v tezi pak budu formulovat příležitost, kterou by kategorie komentáře v kontextu ostatních literárněvědných žánrů mohla představovat při historiografickém bádání.

Co je komentář? Obvykle se jím rozumí veškerý ediční aparát, doprovázející odborně připravený text, tedy výklad o tom, co je vydáváno, v jakém je to sledu a proč je to právě takto; dále o tom, kdy a jak to dosud vycházelo, co z toho zatím není známo veřejnosti, s jakými problémy při volbě výchozího textu se editor musel vyrovnávat, o co všechno se přitom mohl opírat, proč a do jaké míry do vydávaného textu zasahoval a tak dále. Při takovémto pojetí se výrazu „komentář“ zpravidla ani explicitně neuzívá a editorův výklad bývá pojmenován souhrnně jako „Ediční poznámka“ („poznámky“) nebo „Ediční zpráva“. Soustavněji, ovšem zatím bez vypracování nějaké rámcové, pružnější metodologie užívá od roku 1997 pojmu „komentář“ edice Česká knižnice (jako příkladné lze uvést Červenková Tomana nebo Otrubova Šrámka¹).

1] Karel Toman: *Básně*, Praha, NLN 1997; Fráňa Šrámek: *Modrý a rudý. Stříbrný vítr. Léto. Splav*, Praha, NLN 2000.

Kategorii komentáře je ale možné vymezit i úžeji, pro tu část edičního aparátu, která se nezabývá evidencí jednotlivých vydání, zdůvodněním zvolených edičních postupů, popisem autora jazyka, pohybem textu mezi jednotlivými variantami nebo vydáními, nýbrž se soustředí na ta místa editovaného textu, která se významově vztahují k souvislostem, jejichž povaha nemusí být zřejmá hned z textu samého a jejichž určení může čtenáři pomoci při čtení a rozumění dílu.

Můžeme se zeptat: A proč vůbec někomu pomáhat?, což je oprávněná otázka. Lze na ni odpovědět, že ediční aparát, i ten nejúhrynnější, nejagresivnější, nejofenzivnější, nemusí být koneckonců čtenářem vůbec konzultován. Jeho univerzální dobrou vlastností je, že k jeho užívání čtenáře nic nenutí a že je obecně lepší, když ve vědeckém vydání je takový aparát podrobnější, než když jeho místo zabírá publicistika šířící vlastní dojmy a kterou by bylo možné otisknout s menšími škodami jinde. Jinou věcí je, pokud podrobný vydavatelský text nefunguje ve chvíli, když ho čtenář potřebuje.

Vraťme se zpět ke skrytým nebo nezjevným významovým souvislostem vydávaného literárního textu a užšímu pojetí kategorie „komentáře“. Ani při něm se tohoto termínu vždy neužívá: v rámci edičního aparátu zpravidla takovýto text následuje po úvodní výkladové, zdůvodňující a deskriptivní pasáži buď bez samostatného nadpisu, nebo pod titulem „Vysvětlivky“. Hranice mezi výkladem určitých souvislostí, za niž komentář v užším smyslu považujeme, a uvedením, objasněním, lokalizováním historických, zeměpisných nebo jazykových údajů není, nemůže být pevně dána a její vytýčení je právě strukturním, kompozičním a stylistickým úkolem editora. Tento úkol by měl být s každým novým vydavatelským tématem vyjasňován pokaždé znovu, od začátku.

Příručka *Editor a text* (1971), která výraz „komentář“ užívá v prvním významu jako souhrnné pojmenování pro doprovodný vydavatelský aparát, hovoří na tomto místě o „vysvětlivkách“, jejichž zásadou „má být, že se vysvětluje jen to, co je nutné k pochopení textu; rozšiřování vysvětlivek za tuto hranici je zbytečné“ (*Editor a text*: 95). Obávám se však, že to, co je nutné

k pochopení textu, vnímá asi každý čtenář a vydavatel pokaždé jinak. Navzdory nutnosti jednoho nebo lépe dvou či více redaktorů/recenzentů jsem přesvědčen, že spíše než kolektivní hrou je vydavatelská práce osamělým během na dlouhé tratě.

Vezměme si banální příklad z Holanova díla. V sedmém verši *Noci s Hamletem* se objevuje Shakespearovo jméno. Jaké kompetence nebo šance má vydavatel kritické edice tohoto textu? Především může něco tak elementárního pominout. Ten, kdo sáhne nikoli po čtenářském, ale z nějakého důvodu po komentovaném vydání *Noci s Hamletem*, nejspíš o anglickém umělci žádné informace nepotřebuje, neboť je téměř jisté, že ví, kdo tento umělec byl. Uvede-li editor k příslušnému verši vysvětlivku se Shakespearovými nacionáliemi, nebude to žádná katastrofa, ale k pochopení toho, o čem píše Holan a k čemu mu slouží Shakespeare, to asi moc nepomůže, vysvětlivka odvede pozornost do slepé enumerativní uličky.

U Holanova textu však editor zůstane, když například ukáže, jak český básník se Shakespearem a se souvisejícím motivickým mobiliářem pracuje v rozsahu celého svého básnického i příležitostného publicistického díla. Při takovémto postupu se lze dobrat toho, že shakespearovský svět je u Holana zpřítomňován až po roce 1948, kromě poemy samé také v paralelně vznikajících *Příbězích* a *Bolesti*, že se v prvním dvacetiletí básnickovy tvorby s výjimkou oféliovského motivu v lyrickém deníku z let 1938–1945 *Hadry, kosti, kůže* nevyskytuje² – ale tím hojnější je jeho frekvence až do konce šedesátých let, odkazující v jejich druhé polovině navíc už také k vydané skladbě z roku 1964. Takový druh vysvětlivky přesahuje encyklopedickou hodnotu informace o vnětextové realii a drží čtenáře nejen při textu *Noci s Hamletem*, ale také při kontextu celého básnickova díla, a lze ji nazvat „komentářem“ v nejpůvodnějším významu.

Tím jsme už u druhého kroku, u možné podoby tohoto žánru při vydávání Holanova díla. První edice básnickových sebraných

2) Jiřímu Holému jsem zavázán za kolegiální poukaz na „hamletku-dýku“ z *Cesty mraku*, datované na jaře 1944.

spisů z let 1965–1988 v Odeonu se v jednotlivých svazcích ome- zila na stručné ediční poznámky s evidencí básníkových nebo editorových zásahů do textu. Závěrečný, jedenáctý svazek řady přinesl materiály, bez nichž se neobejde žádné další vydávání Holanova díla, a to především bibliografii, kterou sestavil Emanuel Macek, a životopis, jehož autorem byl editor spisů Vladimír Justl, který rovněž, mimo biografii, sepsal svá osobní pozorování a vzpomínky na básníka. Druhé vydání Holanových spisů, vychá- zející v nakladatelství Paseka od roku 1999, rozšiřuje původní uspořádání o čtyři knihy básníkových překladů a závěrečný, pat- náctý svazek bude zřejmě v doplněné verzi strukturně opakovat poslední, „komentářový“ svazek prvního vydání spisů.

V roce 2001 přišel s projektem dvojjazyčných, česko-němec- kých Holanových spisů německý bohemista Urs Heftrich, kte- rý pro svůj záměr získal kolínské nakladatelství Mutabene. (Byl jsem k projektu přizván jako spoluvydavatel a budu nyní hovořit o tom, na čem se sám podílím.) Při pracovních úvahách, jejichž podstatnou část zabírá problém překladu a překladatelů pro pod- nik, který je rozvržen na více než dvacet let, jsme se ve věci ediční adjustace Holanových spisů inspirovali náročným a propracova- ným rusko-německým vydáním díla Osipa Mandelštama, které pro curyšské nakladatelství Ammann připravil v deseti dílech v letech 1985–2000 Ralph Dutli³ podle Struveho a Filippovy ame- rické edice ruského originálu z šedesátých let.⁴ Výpravu svaz-

3] Sv. 1: *Das Rauschen der Zeit – Die ägyptische Briefmarke – Vierte Prosa* (Gesammelte „autobiographische“ Prosa der 20er Jahre), 1985; sv. 2: *Der Stein* (Frühe Gedichte 1908–1915), 1988; sv. 3: *Mitternacht in Moskau* (Die Moskauer Hefte, Gedichte 1930–1934), 1986; sv. 4: *Über den Gesprächspartner* (Gesammelte Essays I, 1913–1924), 1991; sv. 5: *Gespräch über Dante* (Gesammelte Essays II, 1925–1935), 1991; sv. 6: *Tristia* (Gedichte 1916–1925), 1993; sv. 7: *Armenien, Armenien!* (Prosa, Notizbuch, Gedichte 1930–1933), 1994; sv. 8: *Die Woronescher Hefte* (Letzte Gedichte 1935–1937), 1996; sv. 9: *Du bist mein Moskau und mein Rom und mein kleiner David* (Gesammelte Briefe 1907–1937), 1999; sv. 10: *Die beiden Trams* (Kinder- und Scherzgedichte, Epigramme auf Zeitgenossen, 1911 až 1937), 2000.

4] *Sobranije sočiněnij v trech tomach*, ed. G. P. Struve a B. A. Filippov, Washing- ton, Meždunarodnoje litěraturnoje sodružestvo 1964 (2., dopl. vyd. 1967), 1966 (2., dopl. vyd. 1971) a 1969.

ků – komentáře jsou u Dutliho pojmenovány jako „Poznámky“, za nimi pak následuje vydavatelův doslov – by bylo možné srovnat zhruba se strukturou kritických vydání v odeonské Knihovně klasiků (z autorů dvacátého století přicházejí v úvahu Jiří Wolker a Stanislav Kostka Neumann⁵); kdybychom měli dostat podobný výsledek na poli souhrnných projektů vydaných u nás v devadesátých letech, bylo by potřeba zkombinovat například rozvrh aparátu k Weinerovým básním (1997) s vypracováním ediční zprávy a biografickým kalendářem k Reynkovým spisům (1995) a dílčím komentářem k Šaldovým epigramům (Básně, 1997).⁶

Po vydání prvního svazku dvojjazyčného Holanova díla, který má pořadové číslo osm a přinesl „shakespearovské“ poemy a *Toskánu*,⁷ připravujeme nyní svazek číslo jedna s třemi zralými sbírkami z třicátých let (*Triumf smrti* spolu s *Blouznivým vějířem* do naší edice nezařazujeme), jejichž kompletní a (nejen v Německu) premiérový překlad pořídil Urs Heftrich.⁸ Oproti intertextové síti kulturologických narážek a vícejazyčnosti *Hamleta* a *Toskány* je tady z hlediska vydavatele a komentátora v popředí jednak proměňující se podoba prvních sbírek na konci čtyřicátých a uprostřed šedesátých let, byť je Holan neupravoval tak frontálně jako

5] Na přípravě čtyřdílných Spisů Jiřího Wolкера, vydaných v pražském SNKLHU, se podíleli A. M. Píša (1: *Básně*, 1953, a 2: *Próza a divadelní hry*, 1954), Zina Trochová (3: *Mladistvé práce veršem*, 1954) a Julie Štěpánková (4: *Mladistvé práce prózou*, 1954). Spisy S. K. Neumanna zůstaly torzem: básně do roku 1925 vydali ve třech svazcích A. M. Píša (1: 1962), Josef Vohryzek a Milada Chlěbcová (3: 1965), M. Chlěbcová (8: 1974), prózy vyšly ve dvou svazcích – ty z let 1905–1915 připravil Jiří Opelík (6: 1969), z let 1918–1928 Stanislava Mazáčová (15: 1976). V pěti svazcích vyšly stati a projevy (zahrnují texty z let 1893–1921), které připravily Zina Trochová (2: 1964), Z. Trochová a S. Jarošová (4: 1966), M. Chlěbcová a S. Mazáčová (5: 1968; 7: 1973; 9: 1971).

6] Richard Weiner: *Básně*, ed. Zina Trochová, Praha, Torst 1997; Bohuslav Reynek: *Básnické spisy*, ed. Milada Chlěbcová, Zlín, Archa 1995; F. X. Šalda: *Básně*, ed. Zina Trochová a Mojmír Otruba, Praha, Torst 1997.

7] *Vladimír Holan: Epische Dichtungen 3 – Nacht mit Hamlet und andere Poeme*, ed. Urs Heftrich (doslov, s. 223–238) a Michael Špirit (komentář, s. 173–221), Köln am Rhein, Mutabene Verlag 2003 (Gesammelte Werke 8).

8] Vyšlo v září 2005 k stoletému výročí autorova narození: *Vladimír Holan: Lyrik 1. 1932–1937 – Das Wehen, Der Bogen, Stein, kommst du...*, Köln am Rhein, Mutabene Verlag 2005 (Gesammelte Werke 1). Komentář (s. 267–333) napsali vydavatelé společně, doslov (s. 335–355) Urs Heftrich.

Triumf smrti, jednak intratextový rezervoár motivů jako „vítr“, „modlitba“, „nic“, „dítě“ nebo „jinoch“, příznačný právě pro první tři silné sbírky lyriky. Protože připravujeme *Vanutí, Oblouk a Kamení, přicházíš...* ve zněních prvních vydání, znamená to, že musíme takové rozhodnutí zdůvodnit poukazem na poetologickou úlohu Holanových sbírek ve třicátých letech a od ní se odvíjející literárněhistorickou hodnotu, a v komentářích mimo jiné vyložit básníkovy následné zásahy do textu, od titulu přes dedikaci až ke strofickým, syntaktickým a lexikálním změnám ve dvou vlnách: v roce 1948, kdy Holan shodou okolností uzavírá druhé desetiletí své lyriky, oproti třicátým letům veršově rozvolněnější, obrazně konkrétnější a dotčené epikou,⁹ a v polovině šedesátých let, kdy teprve tato lyrika vychází a okamžitě se stává nejvlivnějším básnickým impulzem jak pro tehdejší debutanty, tak pro autory od nich o půlgeneraci starší.

Komentáře k Holanovu dílu skýtají šanci scelit na jistý způsob autorovo dílo, pospojovat nebo znovunavázat mezitextové vztahy, které v jeho rámci vyvstávají nejrůznějšími směry a jsou „zakrývány“ jednak obrovským tvůrčím rozmachem od konce třicátých let do poloviny let padesátých, v němž se souběžně rodí existenciální lyrika, epické skladby, lyrizované deníky v próze a dobově předmětná, společensky angažovaná poezie, jednak přetržitým vydáváním tohoto díla (více než dvacetiletá pauza od počátku čtyřicátých let do poloviny let šedesátých), jednak celkovým uspořádáním v českých spisech, které autor ve spolupráci s Vladimírem Justlem pojal jako další skladbu svého druhu.

Takto se ocitáme provizorně na konci, u slibované teze. Literárněhistorický komentář v kritické edici uměleckého díla je vedle portrétních, srovnávacích, analytických nebo přehledových studií jinou, méně nápadnou, ale nikoli méně produktivní možností, jak na základě důkladně vypracovaných fragmentů vytvářet plastic-

9] Vydává souborně sbírky z let 1930–1937 jako *První básně* (Praha, Fr. Borový) a uzavírá rukopis lyriky z let 1938–1948, která tvoří dvojsbírku *Ale je hudba* (vyšla až v letech 1963–1964 ve dvou knihách, *Bez názvu* a *Na postupu*, souborně jako 2. svazek básníkových sebraných spisů v Odeonu 1968).

ký obraz určité minulosti a zpřítomňovat významy v příslušných kontextech. Panoramatický pohled nemusejí skýtat jen výpravné a reprezentativní gobelíny, ale mohou ho prostředkovat i mozaiky, skládačky nebo bludiště sestávající z důmyslně instalovaných zrcadel.

Literatura

EDITION ALS WISSENSCHAFT

1991 *Edition als Wissenschaft. Festschrift für Hans Zeller*,
edd. G. Martens, W. Woesler (Tübingen: Niemeyer)

EDITOR A TEXT

1971 *Editor a text. Úvod do praktické textologie*, edd. R. Havel, B. Štorek
(Praha: Československý spisovatel)

HOLAN, Vladimír

1965–1988 *Sebrané spisy*, ed. V. Justl (Praha: Odeon) (11 svazků), 2. vyd.
edd. V. Justl, P. Chalupa (Praha: Paseka, od 1999)

2003– *Gesammelte Werke*, edd. U. Heftrich, M. Špirit (Köln am Rhein:
Mutabene Verlag) (do konce roku 2005 vyšly dva svazky)

KOMMENTIERUNGSVERFAHREN...

1993 *Kommentierungsverfahren und Kommentarformen*, ed. G. Martens
(Tübingen: Niemeyer)

POLHEIM, Karl Konrad

1992 *Kleine Schriften zur Textkritik und Interpretation* (Bern: Peter Lang
Verlag)

*PhDr. Michael Špirit, PhD., Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg;
Univerzita Karlova, Praha*